

۳۳۳

۲۵۵۵

۱

۲۳۲

لوری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

سرشناسه: حسینی، سید غلامرضا، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآورنده: سیره و رفتار فردی پیامبر اسلام ﷺ و ائمه اطهار / سید
غلامرضا حسینی.
مشخصات نشر: قم: ذکر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۲۳۲ ص.

ISBN: 978-600-6041-84-1 .

وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه

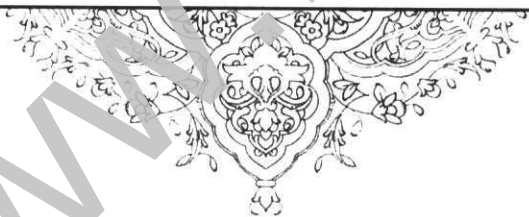
موضوع: محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- خلق و خو
موضوع: *Character -- Muhammad, Prophet
موضوع: محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- اخلاق
موضوع: *Ethics -- Muhammad, Prophet
موضوع: محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- فضایل
موضوع: *Virtues -- Muhammad, Prophet
رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۶ س ۵۲۲۶ ح / ۴۶ / ۲۴ BP
رده بندی دیویی: ۹۳ / ۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۹۷۴۱۳

سلسله مباحث آموزشی

سبده و رفتار (فردی)

پیامبر اسلام ﷺ و ائمه علیهم السلام

سید غلامرضا حسینی

معاونت تبلیغ و امور فرهنگی حوزه‌های علمیه

انتشارات ذکر

سیره و رفتار (فردی) پیامبر اسلام ﷺ و ائمه اطهار

تألیف: سید غلامرضا حسینی

ناشر: ذکر

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۷

شمارگان: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۲۰۰/۰۰۰ ریال

شابک: ۱ - ۸۴ - ۶۰۴۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸

مرکز پخش:

قم، جمکران، بلوار انتظار، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه،

معاونت تبلیغ و امور فرهنگی

تلفن: ۰۲۵-۳۷۲۵۵۸۹۰ (داخلی ۴۵۴)

فهرست مطالب

۱۱		مشگفتا
۱۳		مقدمه
۱۴		مفهوم شناسی سیره و اخلاق
۲۳		فصل اول: دلایل موفقیت پیامبر ﷺ در تربیت جامعه
۲۵		اخلاق و فرهنگ رفتاری جاهلیت
۲۶		الگوپذیری جامعه از پیامبر اعظم ﷺ
۲۶		اختیار در انتخاب الگو
۲۸		دلایل موفقیت پیامبر ﷺ در تربیت انسانها
۲۸		الف) رحمت و مهربانی
۲۹		ب) جانفشانی در تبلیغ دین و تربیت جامعه
۲۹		ج) فروتنی و تواضع در دعوت مردم به ایمان
۲۹		د) برخورداری از شخصیتی والا و اخلاقی نیکو
۲۹		هـ) غنای محتوای تربیتی پیامبر ﷺ
۳۰		نیاز جامعه بشری به تربیت نبوی ﷺ
۳۰		سازگاری وحی با فطرت بشری
۳۳		فصل دوم: عبادت و ارتباط با خدا
۳۵		پیامبر ﷺ و رابطه با خدا
۳۵		۱. معرفت و بصیرت نبوی ﷺ
۳۷		۲. مقام خوف و حضور
۳۸		۳. خشوع و خدا ترسی
۴۲		حقیقت ذکر و کثرت یاد خدا
۴۳		ذکر در مقابل غفلت و نسیان

۴۴	کاربردهای مختلف «ذکر» در قرآن
۴۶	ذکر، مایه برتری و عزت
۴۷	سفارش رسول خدا صلی الله علیه و آله به ذکر عملی
۴۸	گریستن از خوف خدا
۴۸	الف) گریه تأسف
۴۸	ب) گریه نفاق
۴۹	ج) گریه فراق
۴۹	د) گریه از خوف الهی
۵۰	گریه در روایات
۵۲	گریه در ادیان
۵۳	فضیلت نماز شب و شب زنده داری
۵۴	اهمیت نماز شب در روایات
۵۴	آثار معنوی و روحی نماز شب
۵۶	آثار مادی و جسمی نماز شب
۵۷	آثار و برکات اجتماعی نماز شب
۵۸	آداب قبل و هنگام خواب
۵۸	عوامل محروم کننده از نماز شب
۶۰	چگونگی نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله
۶۲	فضیلت نماز شب
۶۳	استمداد از نماز در رفع مشکلات زندگی
۶۴	نماز تکیه گاهی مهم در کنار صبر
۶۷	فصل سوم: ویژگیهای رفتار فردی پیامبر صلی الله علیه و آله
۶۹	تفکر و تدبّر در سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله
۶۹	تفکر در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله
۷۰	توصیه رسول خدا صلی الله علیه و آله به تفکر
۷۱	ارزش تفکر
۷۱	تفکر و خداشناسی
۷۲	تفکر و جهان شناسی
۷۳	تفکر و انسان شناسی
۷۳	تفکر و تدبّر در قرآن

فهرست مطالب ۷

۷۴	تفکر در مرگ
۷۵	کم‌گویی و سخن کوتاه
۷۹	تربیت شدگان مکتب نبوی ﷺ
۸۰	ارزش وقت از دیدگاه قرآن
۸۲	وقت شناسی در سیره پیشوایان
۸۶	نظم و انضباط در سیره فردی پیامبر ﷺ
۸۷	رسول خدا ﷺ و نظم در عبادت
۸۷	نظم در ابلاغ رسالت
۸۸	نظم در آراستگی ظاهری
۸۸	برنامه‌ریزی و نظم در جنگها
۹۰	مشورت در نظم بخشی به امور اجتماعی
۹۲	انتظام امور سیاسی
۹۲	تنظیم وقت برای دیدارهای مردمی
۹۳	نظم در صف‌های نماز جماعت
۹۳	نظم در امور اقتصادی و معیشتی جامعه
۹۵	ساده‌زیستی در زندگی فردی پیامبر ﷺ
۹۹	ساده‌زیستی، صفت رفتاری پیامبر ﷺ
۱۰۵	تأسی اوصیا در ساده‌زیستی به پیامبر ﷺ
۱۱۴	تأکید بر ساده‌زیستی در زندگی
۱۲۵	نظافت و رعایت بهداشت
۱۲۶	اهمیت مسواک کردن
۱۳۰	استعمال عطر و بوی خوش
۱۳۴	جنس و رنگ لباس
۱۳۷	اندازه و کیفیت و ساده پوشی
۱۳۹	آداب پوشیدن لباس و سیره پیامبر ﷺ
۱۴۲	آداب خوردن و آشامیدن پیامبر ﷺ
۱۴۷	مقدار خواب و استراحت رسول خدا ﷺ
۱۵۰	ویژگی مکان خواب و استراحت پیامبر ﷺ
۱۵۱	آداب قبل از خواب
۱۵۵	وضعیت خواب و استراحت پیامبر ﷺ
۱۵۶	پیامبر ﷺ و بیداری بعد از خواب

۱۵۸	تلاش برای کسب روزی حلال
۱۶۰	انجام امور شخصی خود و خرید از بازار
۱۶۲	اهمیت سفر در سیره رسول خدا ﷺ
۱۶۵	انتخاب زمان مناسب و برداشتن آذوقه
۱۶۶	گزینش همسفر مناسب
۱۶۷	خواندن آیت الکرسی و سوره قدر
۱۶۸	مراقبت از خود و اموال ضروری
۱۶۹	انتخاب مکان مناسب استراحت و مسیر هموار
۱۶۹	انتخاب سرپرست و ارتباط با دوستان
۱۷۱	حسن خلق و پوشاندن نقاط ضعف همسفران
۱۷۲	دعای پیامبر ﷺ هنگام سفر
۱۷۳	مسافرت رفتن با یکدیگر
۱۷۵	همکاری رسول خدا ﷺ در سفر
۱۷۵	سوغات و هدیه دادن در سیره نبوی ﷺ
۱۷۶	آداب هدیه دادن
۱۷۹	فصل چهارم: سیره فردی پیامبر ﷺ در تعامل با خانواده
۱۸۱	پیامبر ﷺ و تشکیل خانواده
۱۸۲	رسول خدا ﷺ و کارهای خانه
۱۸۲	پیامبر ﷺ و رعایت عدالت در خانواده
۱۸۳	پیامبر ﷺ و تأمین نیازهای خانواده
۱۸۵	رسول خدا ﷺ و خوش خلقی با خانواده
۱۸۶	پیامبر ﷺ و دوست داشتن حضرت فاطمه علیها السلام
۱۸۶	پیامبر ﷺ و دوست داشتن حسنین علیهم السلام
۱۸۷	شرکت در بازی کودکان
۱۸۹	عظمت و جایگاه صله رحم در سیره نبوی ﷺ
۱۹۰	صله رحم و آسانی جان دادن
۱۹۰	صله رحم و اجر شهید
۱۹۱	همراهی تقوا و صله رحم
۱۹۱	صله رحم و افزایش عمر
۱۹۲	صله رحم با يك سلام

فهرست مطالب ۹

۱۹۳	صله رحم و خوش خلقی
۱۹۳	صله رحم و سیره اهل بیت علیهم السلام
۱۹۴	ممانعت شیطان از صله رحم
۱۹۴	ویژگیهای چندگانه صله رحم
۱۹۵	صله رحم و پاداش سریع
۱۹۶	قصص رحم و کیفر زودرس
۱۹۷	فصل پنجم: چگونگی رفتار با دیگران در سیره فردی پیامبر صلی الله علیه و آله
۱۹۹	سلام دادن و مصافحه کردن
۲۰۰	خلق و خوی خوش
۲۰۱	خوش مشربی و مزاج پیامبر صلی الله علیه و آله
۲۰۳	آثار دنیوی و اخروی خوش اخلاقی
۲۰۴	لزوم اجتناب از قهقهه زدن
۲۰۵	بی جهت مذمت نکردن
۲۰۵	احترام به بزرگان
۲۰۷	پیامبر صلی الله علیه و آله و مدارا با کودکان
۲۰۸	سلام دادن به کودکان
۲۰۹	پیامبر صلی الله علیه و آله و عدالت درباره کودکان
۲۰۹	پیامبر صلی الله علیه و آله و تکریم کودکان
۲۱۱	پیامبر صلی الله علیه و آله و بوسیدن کودکان
۲۱۱	مجلس پیامبر صلی الله علیه و آله محفل حلم، حیا و صدق
۲۱۳	آداب نشستن در مجلس
۲۱۵	سادگی و بی تکلفی پیامبر صلی الله علیه و آله
۲۱۸	نفی تکلف در اوصیای رسول خدا صلی الله علیه و آله
۲۲۴	معجزه‌ای از پیامبر صلی الله علیه و آله
۲۲۷	فهرست منابع

پیشگفتار

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ

کتابهای آموزشی نسبت به کتابهای دیگر از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند؛ زیرا با انگیزه آموزش و یادگیری نوشته شده‌اند و با دقت توسط استاد تدریس می‌شوند و متعلم به طور کامل و دقیق باید مطالب آنها را بیاموزد. چنین کتابهایی در راستای رشد و تعالی بشر نقش بسزایی دارند و در یک مهندسی دقیق علمی، بخش مهمی از فرایند رشد و ترقی آدمی را عهده‌دار هستند.

از این رو در تدوین این کتابها، رعایت موارد ذیل ضروری به نظر می‌رسد:

۱. به صورت مستمر جدیدترین نظریه‌های علمی در این کتابها جایگزین نظریه‌های غیرکاربردی و بعضاً ابطال شده گردد تا از سویی، استعداد فراگیران صرف نظریه‌های غلط نشود و از سوی دیگر، با یادگیری گزاره‌های نوین علمی در پیشبرد دانش نقش سازنده خود را ایفاء نمایند.

۲. همزمان با رشد رشته‌های مختلف علمی همواره روشهای انشائی مفاهیم تغییر یافته، افراد خلاق و مبتکر می‌کوشند تا در فرایند یادگیری با استفاده از کمترین تلاش در کوتاه‌ترین زمان، بیشترین معلومات را به مخاطب القاء کنند. این امر لزوم پویایی در تدوین کتابها و فعال سازی خلاقیتها و ابتکار اندیشمندان را می‌طلبد.

۳. لازم است در تدوین کتب آموزشی تلاش شود تا این کتابها دو منظوره یا چند منظوره تدوین و آموزه‌های مختلف به گونه‌ای با یکدیگر تلفیق گردد که در کنار آموزش یک علم، متعلمین با برخی از مفاهیم مورد نیاز علوم دیگر آشنا شوند و در بهره‌وری از عمر انسانها توفیق بیشتری حاصل گردد.

۴. از آنجا که برخی از علوم بعد مهارتی دارند، لازم است سهم آموزه‌های نظری و مهارتی و زمان مورد نیاز هر بخش مشخص گردد تا با سرمایه‌گذاری بی‌جا در بخشی و کاستی در بخش دیگر، دستیابی به هدف دچار مشکل نگردد.

بدین منظور گروه علمی اخلاق، تربیت و سیره حوزه‌های علمیه سفیران هدایت با مسئولیت حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای محمد غلامرضایی با در نظر گرفتن موارد فوق تلاشهای ارزشمندی در جهت رشد و شکوفایی مباحث انجام داده‌اند. در این راستا کتاب ارزشمند «سیره و رفتار فردی پیامبر اسلام و ائمه اطهار علیهم السلام» تدوین گردیده که هدف آن آشناسازی طلاب با سیره عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه هدی علیهم السلام در ابعاد مختلف می‌باشد.

این کتاب توسط حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای سید غلامرضا حسینی تهیه و تنظیم گردیده و مورد تأیید گروه قرار گرفته است.

امید آنکه تلاش ارزشمند ایشان گامی مؤثر در مسیر رشد و بهبود مستمر کتب آموزشی حوزه‌های علمیه بوده و بستر ساز حرکت‌های بعدی باشد که اگر چنین نشود، رشد علمی حوزه‌های کند خواهد شد و مفاهیم صحیح و حقیقی به درستی به نسل‌های بعد منتقل نگشته، خسارت‌های جبران‌ناپذیری بر پویایی و بالندگی حوزه‌ها وارد خواهد ساخت.

محمد حسن نبوی

مسئول مرکز آموزش‌های تخصصی تبلیغ

مقدمه

موفقیت در زندگی به میزان بهره‌گیری از الگویی مناسب بستگی دارد. تلاش بدون سرمشق صحیح، پیامد درستی ندارد و چگونگی اخلاق و رفتار انسانها در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی مشخص می‌گردد که باید در این باره، از الگوهای نیکو بهره جست.

انتخاب الگوی مناسب در رفتارهای کوچک و بزرگ اخلاقی، از نحوه لباس پوشیدن، غذا خوردن، برخورد با خانواده و معاشرت با مردم، تا کارهای بزرگ فرهنگی، تبلیغی و مبارزاتی، در میدان وسیع زندگی، کارایی دارد.

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و اهل بیت طاهرین علیهم السلام عالی‌ترین الگوهای اخلاقی بشریت هستند؛ چراکه سرمشق بودن ایشان از سوی خداوند مورد تأیید قرار گرفته، قرآن مجید رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله را چنین معرفی فرموده است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»؛ «قطعاً برای شما در (اقتدا به) رسول خدا صلی الله علیه و آله سرمشقی نیکوست.»

بدون شک، کسی نمی‌تواند سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را آنگونه که هست، معرفی نماید؛ زیرا انسانی که از لحاظ معنویت به «سدره المنتهی» قدم گذارده و معراجش وی را بر تمام دنا فسدلی فکان قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى^۱ نشانده، و خداوندی که تمام نعمتهای دنیا را اندک می‌شمارد: قُلْ مَا أَسْأَلُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ^۲ با اینکه قرآن می‌فرماید: «وَإِنْ تَعْدُوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصَوْهَا»^۳ اخلاق آن رادمه ملاکونی را با واژه «عظیم» یاد می‌کند که به یقین، زوایای وجودی درخور شأنش قابل توصیف نیست.

۱. احزاب/ ۲۱.

۲. نجم/ ۸- ۹.

۳. نساء/ ۷۷.

۴. ابراهیم/ ۳۴.

حضرت علی علیه السلام پیامبر صلی الله علیه و آله را چنین وصف فرموده است: «شما متاع دنیا را که قلیل است، نمی‌توانید بشمارید، پس من چگونه می‌توانم اخلاق و سیره آسمانی پیامبر صلی الله علیه و آله را که قرآن از آن به «عظیم» یاد نموده است،^۱ برشمارم؟ همین قدر بدانید که اخلاق نیکوی تمام پیامبران با رسول اکرم صلی الله علیه و آله تمام شد. آن حضرت تمام اخلاق پسندیده را در خود جمع کرد. از این رو، فرمود: «إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۲ من برانگیخته شدم تا اخلاق نیکو را تمام کنم.»

خلق عظیم نبوی که عامل عمده نفوذ و محبوبیت ایشان بین امت و علت اساسی موفقیت ایشان در نشر دین بوده، بارها مورد تمجید کتاب آسمانی قرار گرفته است. از این رو، پرداختن به این مقوله از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه امت اسلام وظیفه دارند از حوی و خصلت‌های فردی و اجتماعی آن حضرت پیروی نموده، ایشان «اسوه» خود قرار دهند؛ اما پیروی از سیره اخلاقی یک الگو، نیازمند آشنایی با ابعاد روش‌های رفتاری اوست.

خوشبختانه سیره عملی رسول خدا صلی الله علیه و آله در کتب روایی و تاریخی، به صورت مجموعه‌های فراوانی ثبت شده است. هرچند ویژگی‌های اخلاقی ایشان قابل شمارش نیست؛ اما تنها می‌توان گفت که آن حضرت تمام خلف‌های نیکو را در خود جمع و کامل کرد.

مفهوم شناسی سیره و اخلاق

«سیره» از کلمه «سیر» به معنای رفتن است. ^۳ راغب اصفهانی می‌گوید: «سیر در زمین، راه رفتن و عبور نمودن است.»^۴ سیره نوع رفتار و حالتی خاص از حرکت انسان است.

۱. قلم/۴: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» «و قطعاً تو را خویی بسیار والا است.»

۲. «أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدَ بْنِ يُونُسَ الْأَصْبَهَانِيُّ، أَنبَأَ أَبُو سَعِيدٍ بْنُ الْأَعْرَابِيِّ، ثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَرْوُذِيِّ، ثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، ثَنَا عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ، عَنْ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (السنن الكبرى، احمد بن حسين بيهقي، دار الكتب العلمية، بيروت، چاپ سوم، ۱۴۲۴ق، ج ۱۰، ص ۳۲۳. (ثنا ای: حَدَّثَنَا)

۳. لسان العرب، عبدالله بن منظور، ج ۶، ص ۴۵۳.

۴. المفردات فی غریب القرآن، راغب اصفهانی، ص ۲۴۷.

«جَلَسَه»؛ یعنی نشستن؛ ولی «جَلَسَه» بر وزن «فَعَلَه» نوع نشستن را گویند. بدین روی «سیره» نوع حرکت است.^۱ اهل لغت در معنای آن گفته‌اند: «سیره، طریقه، هیئت و حالت،^۲ سنّت، مذهب، طریقه، روش و راه^۳ است.»

با توجه به معانی مزبور، می‌توان سیره را نوع و سبک رفتار معنا کرد. در ادب فارسی نیز سیرت به معنای رفتار، طریقه، عادت و روش به کار رفته است.^۴ راغب می‌گوید: «سیره روش و حالتی است که انسان و غیر انسان، وجود و نهادشان بر آن قرار دارد؛ خواه غریزی باشد یا اکتسابی. از این رو گفته می‌شود: فلانی سیره و روشی نیکو یا سیره و روشی بد دارد.»^۵

«اخلاق» جمع «خلق» به معنای شکل درونی انسان است؛ یعنی همان خوی و سرشت.^۶ چنان که شکل ظاهری و صوری اشیاء را «خَلَق» می‌گویند. هر چند کلمه‌های «خَلَق» و «خُلُق» در ادب عرب از یک ماده‌اند؛ ولی از نظر معنا با یکدیگر تفاوت دارند.

«ابن منظور» می‌گوید: «الْخُلُقُ (بِضَمِّ اللّامِ وَ سَكُونِهَا) وَ هُوَ الدِّينُ وَ الطَّبَعُ وَ السَّجِيَّةُ وَ حَقِيقَتُهُ أَنَّهُ لَصُورَةُ الْإِنْسَانِ الْبَاطِنَةِ وَ هِيَ نَسَبُهُ وَ أَوْصَافُهَا وَ مَعَانِيهَا الْمُخْتَصَّةُ بِهَا بِمَنْزِلَةِ الْخَلْقِ لَصُورَتِهِ الظَّاهِرَةِ وَ أَوْصَافُهَا وَ مَعَانِيهَا أَوْصَافُ حَسَنَةٍ وَ قَبِيحَةٍ.»^۷ به هر حال، غرایز، ملکات و صفات باطنی انسان «اخلاق» نامیده می‌شود و به رفتاری که از این خلیقات ناشی می‌شود نیز «اخلاق» یا «رفتار اخلاقی» می‌گویند. در یک تعریف کلی، می‌توان گفت: «سلسله صفاتی که در نفس و روح انسان ثابت و ریشه‌دارند و منشأ صدور کارهای نیک یا بد می‌گردند، اخلاق نامیده می‌شود.»

از این رو، سیره اخلاقی رسول اکرم ﷺ عبارت است از نوع و سبک رفتار و اخلاق آن حضرت.

۱. لسان العرب، ج ۶، ص ۴۵۴؛ تاج العروس، محمد الزبیدی، ج ۳، ص ۲۸۷.

۲. مجمع البحرین، فخرالدین الطریحی، ج ۳، ص ۳۴۰.

۳. اقرب الموارِد، سعید الخوری، ج ۱، ص ۵۶۲.

۴. لغت نامه، علی اکبر دهخدا، ماده «سیرت».

۵. مفردات الفاظ القرآن، واژه سار، ص ۴۳۳.

۶. فرهنگ لاروس، خلیل جر، ج ۱، ص ۹۳۲.

۷. لسان العرب، ج ۴، ص ۱۹۴.

واژه‌شناسان برای کلمه «سیره» معانی متعددی ذکر کرده‌اند. مانند: روش، طریقه، سنت،^۱ سبک و نحوه انجام دادن کار، حرکت در روز یا شب و مطلق حرکت کردن و راه رفتن. سیره را مثل فطره بر وزن «فعله» گرفته‌اند که بر نوع و سبک رفتار دلالت می‌کند.^۲

سیره در قرآن چنین به کار رفته است: «سَنُعِيْدُهَا سِيْرَتَهَا الْاُولٰى»^۳؛ «ما آن (اژدها) را به حالت اولش (عصا) بر می‌گردانیم.»

به نظر اهل لغت، یک نوع سیر و حرکت در قالب راه رفتن یا فعالیت‌های دیگر در مفهوم سیره هفته است. همان گونه که مشتقات آن مانند: «سار، سَیْر، یَسِیْر و سِیْرُوا» به نوعی متضمّن معنای رفتار و حرکت هستند. همچنین، کاربرد مشتقات سیره در قرآن کریم به شکل امر: «سِیْرُوا فِي الْاَرْضِ»^۴ و فعل مضارع: «اَوَلَمْ يَسِیْرُوا فِي الْاَرْضِ»^۵ ناظر به همین معناست.

سیره در اصطلاح به معانی متفاوتی به کار رفته و تاکنون درباره سیره تعریف واحدی که مورد وفاق همه اندیشمندان باشد، ارائه نشده است. برخی از سیره‌شناسان آن را به معنای طریقه و حالت دانسته‌اند که برگرفته از مفهوم لغوی آن است^۶ و بعضی دیگر آن را برابر با تاریخ و ثبت وقایع تاریخی قرار داده‌اند که دامنه وسیعی همانند تاریخ پیدا می‌کند.^۷ چنان که عرف تاریخ نویسان همین معنا را تأیید می‌کنند و برداشت عمومی آنها از سیره، ذکر حوادث و سرگذشت افراد است که سیره‌های ندوین یافته به وسیله آنان، گواه بر این امر است.^۸

همچنین، سیره را بر چگونگی رفتار انسان نیز اطلاق کرده‌اند که شامل تمام فعالیت‌های فرد

۱. المصباح المنیر، ج ۱، ص ۳۶۱: «السیره الطریقه فی الشیء و السنه» معجم مقاییر اللغة، ج ۳، ص ۶۱.

۲. لغت نامه دهخدا، صص ۱۲۲۴۱ - ۱۲۲۴۲؛ فرهنگ بزرگ جامع نوین، دو جلد در یک جلد، ص ۶۹۰، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، صص ۳۳۵ - ۳۳۶، ماده سیر: معجم البحرین، ج ۳، ص ۲۴۰، معجم مقاییس اللغة، ج ۳، ص ۶۱؛ لسان العرب، ج ۶، ص ۴۵۴.

۳. طه/۲۱.

۴. انعام/۱۱.

۵. روم/۹.

۶. المیزان، ج ۱۴، ص ۱۹۹.

۷. سیره سیاسی معصومان، ص ۲۱.

۸. مانند سیره ابن هشام، سیره حلبی، سیره نبوی از ابن عساکر و امثال آن.

می‌شود.^۱ شهید مطهری^۲ بیش از دیگران در مفهوم شناسی سیره سخن گفته است. ایشان قائل است هم وزن بودن سیره با هیئت «فِعْلَه» دلیل بر این است که این هیئت معنای خاصی به آن می‌بخشد و آن معنا عبارت از نوع و سبک خاص رفتار است. به نظر ایشان، هر رفتاری را نمی‌توان اصطلاحاً سیره نامید؛ بلکه رفتاری که دارای روش و سبک ویژه‌ای باشد، مصداق سیره خواهد بود.^۳ چرا که هیئت مذکور در لغت عرب دلالت بر نوع و روش خاص دارد. چنان که اگر گفته شود: «جَلَسْتُ جِلْسَةً» نوع مخصوص نشستن را می‌رساند و برعکس، اگر بگوییم: «جِلْسَتُ جِلْسَةً» به مطلق نشستن دلالت دارد.^۴

برخی دیگر از سیره‌نویسان بر همین اساس «سبک و قاعده رفتار» را معنای سیره دانسته‌اند. بنابراین، قواعد حاکم بر رفتار فرد را باید جستجو کرد.^۵

در مجموع از تعریفهای پیش گفته دو معنا به دست می‌آید: یکی معنای عام سیره که عبارت است از ثبت وقایع تاریخی و سرگذشت افراد؛ و دوم، معنایی خاص که سبک و قاعده رفتار می‌باشد. تفاوت این دو معنا، علاوه بر میزان فراگیری، در این جهت نیز ظاهر می‌شود که سیره به معنای اول، یکی از مصادر سیره به معنای دوم است؛ یعنی از بررسی عملکرد افراد در طول زندگی او، می‌توان به سبک و روش رفتاری وی دست یافت.^۶

منظور از سیره در این نوشتار، نزدیک به معنای دوم، یعنی رفتارهای نسبتاً ثابت، روشمند و ضابطه‌مندی است که از مجموع عملکرد فرد در عرصه زندگی وی قابل استخراج می‌باشد.

سیره به همین معنا در کلام امام حسین^{علیه السلام} نیز به کار رفته است. آن حضرت ضمن وصیتی به برادر خود «محمد حنیفه» مرقوم فرمود: «أُرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أَسِيرَ بِسِيرَةِ جَدِّي وَ أَبِي عَلَيَّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ»^۷ تصمیم دارم امر به معروف و نهی از منکر کنم و روش

۱. سیره پیامبر و اهل بیت^{علیهم السلام}، ج ۱، ص ۱۰.

۲. سیره نبوی، ص ۴۵.

۳. همان، ص ۴۶.

۴. سیره پیامبر و اهل بیت^{علیهم السلام}، ج ۱، ص ۱۰.

۵. همان.

۶. فرهنگ جامع سخنان امام حسین^{علیه السلام}، ص ۳۲۹.

جدم و پدرم علی بن ابی طالب علیه السلام را دنبال نمایم.»؛ یعنی سبک و قانون رفتاری آنان را در اجرای احکام الهی پی گرفته، بدان عمل کنم.

نظر به آنچه در باب مفهوم شناسی سیره گفته شد، روشن است که در بررسی سیره، به دنبال هر نوع فعل و رفتار از هر کسی نیستیم؛ بلکه به دنبال مجموعه‌ای از اعمال و رفتار افراد حکیم و عاقلی هستیم که دارای ویژگیهای خاصی هستند و صلاحیت رهبری و هدایت مردم را دارند. بر این اساس، صرفاً نقل تاریخ، حوادث، رویدادها، رفتار و گفتار معصومان علیهم السلام هدف این نوشتار نیست و نمی‌تواند برای ما کافی باشد. هرچند بر این باوریم که ایشان انسانهای کاملی هستند و کوچک‌ترین رفتار و گفتار آنان دارای دلیلی حکیمانه است؛ اما در این تحقیق، سعی بر آن است که با تبیین رفتار و کردار آن بزرگواران در فضاهای گوناگون زندگی، قواعد و سبکهای خاص رفتاری آنان را برای ارائه به علاقمندان به دست آوریم. بنابراین، سیره اخلاقی و تربیتی معصومین علیهم السلام عبارت است از: «سبک، روش و قواعد خاص رفتار معصومین علیهم السلام که از جنبه‌های گوناگون زندگی آنان، قابل استنباط است».

بدین ترتیب، هر رفتاری که از معصوم سر زده باش، چه در محیط فردی و عبادی و بدون توجه به دیگران، و چه در محیط اجتماعی و تربیتی به منظور اثرگذاری بر دیگران، منشأ استخراج سبک و روش کلی رفتاری ایشان قرار می‌گیرد.

تردیدی وجود ندارد که سیره معصومین علیهم السلام با رفتار دیگران متفاوت است و نمی‌توان گفتار و رفتار ایشان را با افراد معمولی یکسان دانست؛ زیرا عملکرد آنان دارای ویژگیها و ظرفتهایی است که به هیچ وجه به طور کامل در رفتار دیگران یافت نمی‌شود. مهم‌ترین ویژگیهای سیره معصومین علیهم السلام که به لحاظ اخلاقی و تربیتی دارای اهمیت است و باید در رفتار آن بزرگواران به دست می‌آید، عبارت است از اینکه رفتار آن بزرگواران بر اساس خواست و اراده خداوند شکل گرفته است. به گونه‌ای که تمام گفتار و رفتار آنان، مستند به وحی الهی است و در این حوزه قابل تفسیر و تبیین می‌باشد.

خداوند درباره پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ»؛ «و از

سر هوس سخن نمی‌گوید؛ این سخن به جز وحیی که بر او نازل شده، نیست.»

و در جای دیگر می‌فرماید: ﴿إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ﴾؛ «جز آنچه را که به سوی من وحی می‌شود، پیروی نمی‌کنم.»

این بیان عام است و به آیات قرآن و گفتار پیامبر ﷺ اختصاص ندارد؛ بلکه تمام عملکردها و گفتارهای آن حضرت را شامل می‌شود؛ یعنی سیره آن حضرت که به سنت نیز تعبیر می‌شود، طبق وحی الهی بوده است،^۲ پس پیامبر ﷺ هرچه کرد، از وحی آسمانی سرچشمه گرفته بود و آن را عمل نمود.^۳

چنان که پیامبر ﷺ در جواب اعتراض جمعی از اصحاب به دلیل بستن درهای خانه‌هایشان به سوی مسجد، فرمود: ای مردم! من درها را نبستم و نگشودم و من شما را از مسجد بیرون نکردم؛^۴ بلکه آنچه انجام دادم، وحی الهی و فرمان خدا بود.

بر این اساس، پس از اثبات عصمت اهل بیت (علیهم‌السلام) و اینکه پیامبر ﷺ آنان را همپای قرآن معرفی کرده است،^۵ تردیدی باقی نمی‌ماند که سیره آن بزرگواران، ریشه در کلام الهی دارد و هرچه که در زندگی از آنان سرزده، هماهنگ با قرآن و اراده خدای متعال بوده است.

امام علی (علیه‌السلام) معصوم را چنین توصیف می‌فرماید: «الامام المستحق للامامة له علامات: فمنها ان يعلم انه معصوم من الذنوب كلها صغيرة وكبيرة لا يزل في الفتيا ولا يخطيء في الجواب ولا يسهو ولا ينسى؛^۶ پیشوای شایسته امامت، نشانه‌هایی دارد: از جمله معصوم بودن از تمام گناهان صغیره و کبیره، عدم لغزش در صدور حکم، پاسخ‌خطا ندادن و سهو و نسیان نداشتن.»

۱. انعام/ ۵۰.

۲. تفسیر نمونه، ج ۲۲، ص ۴۸۱.

۳. همان، ج ۵، ص ۲۴۸.

۴. «ایها الناس ما انا سددتها ولا انا فتحتها ولا انا اخرجتكم واسكنته.» تفسیر نمونه، ج ۲۲، ص ۴۸۱.

۵. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «انی تارك فيكم الثقلين ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا بعدی واحدهما اكبر من الاخر: كتاب الله حبل ممدود من السماء الى الارض وعترتي اهل بيتي؛ من دو چیز نفیس و گرانبها بعد از خود در میان شما می‌گذارم. تازمانی که به آن دو تمسک جویند، هرگز گمراه نخواهید شد: یکی از آن دو، بزرگ‌تر از دیگری است و آن کتاب خدا و ریسمانی کشیده در میان آسمان و زمین است و دوم، عترت و اهل بیت هستند.» مسند احمد، ج ۳،

ص ۳۵۱؛ طرایف، ص ۲۷۱.

۶. بحار الانوار، ج ۲۵، ص ۱۶۴.

به همین دلیل، در زیارت جامعه کبیره آمده است: «کلامکم نور و امرکم رشد و وصیتکم التقوی و فعلکم الخیر؛ سخن شما نور، دستور شما هدایت، سفارش شما پرهیزکاری و کار شما خیر محض است.» در جای دیگر همین زیارت نیز این گونه توصیف شده است: «المطیعون لله القوامون بامرہ العاملون بارادته؛ کسانی که از خداوند اطاعت می‌کنند، به فرمان او قیام می‌نمایند و رفتار آنها طبق اراده خداوند است.»

یژگی دوم سیره معصومین این است که رفتار آنان همانند گفتارشان دارای محتوایی ژرف و عمیق است. به فرموده پیامبر ﷺ: «کلام و سیره ما جامع کلمه‌هاست.»^۱ و می‌تواند با یک سخن و رفتار کوچک، یک دنیا مطلب را بیان کند.

همچنین سیره تمام معصومین که همپای سیره پیامبر ﷺ است و با قرآن کریم ارتباط مستقیمی دارد، دارای عمق و جامعیت است و باید در آن تأمل کرد تا عمق رفتار آنان را فهمید تا از کوچک‌ترین رفتار آنان، مهم‌ترین قوانین اسلامی را استخراج کنیم.^۲

اما اینکه چگونه دانش محترای عمیق با رفتاری که صرفاً حرکات ظاهری است، قابل جمع است؟ پاسخ روشن است؛ زیرا مشاهده می‌کنیم که با گذشت قرن‌ها، هنوز هم سیره معصومین به تفسیر، تأمل و تبیین نیاز دارد و هنوز زوایای پنهان آن برای فرهیختگان و دانشمندان روشن نشده است.

همان گونه که گفته شد، سیره معصومین برخاسته از اراده خدا و مطابق با قرآن کریم است. از این رو، شناخت صحیح سیره آنان، به فهم قرآن کمک می‌کند. به خصوص سیره پیامبر اسلام ﷺ که بسیاری از اسباب و شأن نزول‌های آیات قرآن را تشکیل می‌دهد و درک معنای واقعی آنان، فهم قرآن را آسان می‌کند. به عنوان نمونه، زمانی که آیه وجوب نماز نازل شد، مردم شیوه نماز خواندن را نمی‌دانستند، پس پیامبر ﷺ فرمود: «صَلُّوا کَمَا رَأَيْتُمُونِي صُلِّي؛ این گونه که من نماز می‌گذارم، نماز به جای آورید!»

۱. «اعطیت جوامع الکلم؛ خدا به من کلمات جامعه داده است.» امالی شیخ طوسی، ج ۲، ص ۹۸.

۲. سیره نبوی، ص ۴۶.

۳. طه/ ۱۴.

۴. بحار الانوار، ج ۸۵، ص ۱۷۹.

همچنین سیره امام علی (علیه السلام) در برخی موارد، شأن نزول آیات قرآن را بازگو می‌کند. چنان که مفسران گفته‌اند: شأن نزول آیه ۲۰۷ سوره بقره مربوط به لیلۃ المبیت^۱ است که امام در بستر پیامبر (صلی الله علیه و آله) خوابید^۲ و یا برخی از آیات سوره «انسان»^۳ که مفسران عقیده دارند درباره نذر حضرت علی و فاطمه (علیهم السلام) است که طعام خود را سه روز پشت سر هم به هنگام افطار، به مسکین، یتیم و اسیر بخشیدند.^۴

بنابراین، سیره معصومین (علیهم السلام) تجسم عملی ارزشهای اسلامی و کاربست آن در عمل و رفتار فردی و اجتماعی و تجلی دستورات و احکام اسلام است که در قالب عمل و رفتار عینی در معرض دید علاقمندان به ارزشهای دینی قرار گرفته است. امام صادق (علیه السلام) توصیه می‌فرماید که: «کُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ وَلَا تَكُونُوا دُعَاةَ بِالسَّنَتِكُمْ»^۵ با کردار و رفتارتان مردم را به حق دعوت کنید، نه فقط با زبانان.

در نتیجه رفتار معصومین (علیهم السلام) در حوزه‌های مختلف زندگی و برخورد آنان با دیگران چیزی جز عمل به ارزشهای اسلامی نبوده است.

از ویژگیهای مهم سیره معصومین (علیهم السلام) جامعیت و فراگیری دامنه آن است که تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی انسان را پوشش می‌دهد و هیچ گوشه‌ای از زوایای حیات آدمی، بیرون از دامنه این سیره قرار نمی‌گیرد. البته جامعیت، غیر از عمیق بودن است؛ زیرا عمق، وصف عمودی و جامعیت، صفتی پنهانی است که گستره سیره را نشان می‌دهد. بر اساس این ویژگی، ابعاد مختلف زندگی انسان؛ اعم از بُعد دینی، اخلاقی، تربیتی، اجتماعی، اقتصادی و امثال آن، مشمول سیره است و در هر زمینه‌ای می‌توان شواهدی از سیره اخلاقی و تربیتی آن بزرگواران به دست آورد و به علاقمندان عرضه داشت.

۱. «بعضی از مردم، جان خود را به خاطر خشنودی خدا می‌فروشند».

۲. المیزان، ج ۲، ص ۹۹ - ۱۰۰.

۳. «يُؤْفُونَ بِالَّذِينَ يَخَافُونَ يَوْمًا كَانَتْ شُرُهُ مُسْتَطِيرًا وَ يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مَسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا»؛ [همان بندگانی که] به نذر خود وفا می‌کردند و از روزی که گزند آن فراگیرنده است، می‌ترسیدند و به [پاس] دوستی [خدا]،

بنیوا و یتیم و اسیر را خوراک می‌دادند. «انسان/ ۷ - ۸.

۴. المیزان، ج ۲۰، ص ۱۳۲.

۵. بحار الانوار، ج ۵، ص ۱۹۸.

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لقد كان في رسول الله ﷺ كاف لك في الاسوة و دليل لك علي ذم الدنيا و عيبها و كثرة مخازيها و مساوئها؛^۱ برای تو کافی است که راه و رسم زندگی پیامبر اسلام ﷺ را اطاعت نمایی تا راهنمای خوبی در شناخت بدیها و عیبهای دنیا و رسواییها و زشتیهای آن برای تو باشد.»

در این گفتار، حضرت شخص پیامبر ﷺ را به عنوان الگوی جامع زندگی معرفی کرده، تأسی به سیره آن حضرت را در شناخت بدیها و خوبیهای دنیا و تمام شئون زندگی کافی دانسته است؛ یعنی وجود رسول الله ﷺ برای آموختن ارزشهای دینی و انسانی کافی است و نیازی به الگوهای دیگر ندارد. الگویی همیشه زنده و جاوید که در طول تاریخ، یگانه رهبر و پیشوای بشریت، به ویژه مسلمانان بوده و هست و اکنون نیز به عنوان یک سرمشق ماندگار و اسوه حسنه، فراتر از محدودیتهای زمانی و مکانی، می‌درخشد.

باشد که خداهند ما را موفق به عمل و پیروی از معصومین علیهم السلام نموده، در مسیر تکامل و کسب مدارج شایسته در بندگی حضرت باری تعالی، جز از طریق قرآن و سیره نبوی ﷺ راهی نبویم.

و الحمد لله رب العالمين

قم، سید غلامرضا حسینی